

Włodzimierz Koniew

Dialektyka kategorii kultury

Folia Philosophica 4, 95-106

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„We właściwym sensie dialektyka — pisze W.I. Lenin — jest to badanie sprzeczności w samej istocie przedmiotów.”¹ Dlatego analiza dialektycznej istoty kultury jako zjawiska społecznego winna się wiązać z poszukiwaniem tych sprzeczności społecznych, które rodzą kulturę, z wykrywaniem tych środków, za pomocą których kultura uświadamia, wyraża i integruje sprzeczności, przekształcając je w źródło własnego rozwoju.

Kultura jako złożone zjawisko społeczne, o różnorodnych etnicznych, narodowych, historycznych i klasowych charakterystykach, spełnia różne funkcje. Każdej konkretnej kulturze (czy to byłaby kultura Rosji XVIII wieku lub XIX wieku, czy kultura Włoch epoki Odrodzenia) właściwe są specyficzna treść i konkretne sprzeczności, w których odzwierciedla się złożoność życia danego narodu w danym okresie. Badanie i opis kultury określonego narodu lub okresu historycznego wymagają ujęcia tych sprzeczności,

w których odzwierciedla się złożoność życia danego narodu w danym okresie. Badanie i opis kultury określonego narodu lub okresu historycznego wymagają ujęcia tych sprzeczności, uchwycenia elementów jej swoistości, a także poznania wszystkich jej subtelności. Filozoficzno-teoretyczne badanie kultury nie może się jednak ograniczyć do opisu na poziomie lokalno-historycznym, indywidualnym. Filozoficzna koncepcja kultury powinna sprowadzać się do badania jej istoty, której przejawy odnaleźć można w każdej konkretnej sytuacji historycznej, do badania prawidłowości uniwersalnych, realizujących się w rozwoju konkretnych kultur. Analiza filozoficzna istoty kultury, jej ogólnych pra-

WŁODZIMIERZ
KONIEW

Dialektyka
kategorii kultury

¹ W. I. Lenin: *Zeszyty filozoficzne*. Warszawa 1956, s. 239.

widłowości zakłada wykrycie tej uniwersalnej, społecznej sprzeczności która rodzi kulturę i której obecność jest warunkiem jej rozwoju.

Która ze sprzeczności życia społecznego tkwi u podstaw tego szczególnego świata — świata kultury?

Prawdopodobnie stanowi ją fundamentalna dla rozwoju społeczno-histerycznego sprzeczność między dyskretnością wszelkich aktów ludzkiej działalności a ciągłością historii społeczeństwa, sprzeczność między tym, co jednostkowe, a tym, co ogólne wewnątrz takiej całości, jak społeczeństwo i historia, między człowiekiem jako podmiotem działalności a systemem społecznym jako nośnikiem jego istoty. Istnienie i rozwój systemu społecznego wymagają przewyciężenia tej sprzeczności, społeczeństwo zatem potrzebuje szczególnego mechanizmu, który gwarantowałby więź między społeczeństwem jako całością a jego elementami, tj. między dyskretnymi aktami działalności człowieka a jego istotą, która „w swej rzeczywistości jest całokształtem wszelkich społecznych stosunków”².

Rozwiązaniu wspomnianej sprzeczności sprzyja kultura, zachowując i przekazując nagromadzone przez społeczeństwo doświadczenie. Organizuje ona i ukierunkowuje działalność człowieka, który rezultatami swoich poczynań potwierdza oraz reprodukuje społeczne ideały i cele.

Antynomia dyskretności i ciągłości, jednostki i społeczeństwa obecna jest stale w życiu społecznym, chociaż każdorazowo przyjmuje inne formy historyczne, co powoduje, iż kultura jako środek jej rozwiązania znajduje się ciągle w rozwoju. Kultura żywi się tą antynomią, integruje jej elementy, wypracowuje środki jej wyrażania oraz stwarza możliwość jej przewyciężenia.

W kulturze obiektywizuje się działalność człowieka jako podmiotu społecznego, stanowiącego siłę napędową historii. „Historia — zauważył K. Marks — to nic innego, jak tylko działalność dążącego do swoich celów człowieka.”³ Kultura — w związku z tym — może być rozpatrywana jako podłoże społecznej działalności człowieka, tj. jako specyficzny system tworzenia, jako program, w którym „zakodowana” została treść i kierunek rozwoju człowieka. Jako program działalności, jako system, zawierający istotę społeczną człowieka, obiektywizuje istotne siły jednostki jako twórcy⁴.

² K. Marks, F. Engels: *Dzieła*. Warszawa 1961, 1963, s. 7.

³ *Ibidem*, T. 2, s. 114.

⁴ We współczesnej radzieckiej literaturze filozoficznej pojmowanie kultury jako sposobu działalności, jako programu obrazu życia zdobywa coraz większe uznanie. Patrz np. E.S. Markarjan: *Očerki teorii kultury*. Erevan 1969; M.S. Kagan: *Čelovečeskaja dejatelnost*: Moskva 1974; V.N. Sagatovskij: *Kultura i dialektika obščestvennogo razvitija*, w książce *Dialektika kultury*. Kujbyšev 1982 i inne.

Realizacja zakodowanego w kulturze programu społecznie znaczącej działalności człowieka stanowi proces formowania jednostki jako podmiotu. Kultura zatem winna dysponować specyficznymi środkami, które mogą być formami organizacji działalności jednostki. Jak bowiem słusznie zauważył radziecki filozof M. K. Mamardaszwili, każda działalność ma swój kulturowy, społeczny rodowód. W jej treści wyraża się oraz reprodukuje zdolność odtwarzania wzoru kultury w czasie i przestrzeni, tj. w historii⁵.

Spośród różnorodnych środków kulturowych, nastawionych na formowanie człowieka jako jednostki (a do tych można zaliczyć: instytucje społeczne — szkoły, muzea, biblioteki itp., celowo ukierunkowane działania — wychowanie, propagandę itp., określone społeczne role), należy wydzielić trzy rodzaje zjawisk kulturowych, umożliwiających funkcjonowanie kultury jako systemu. Z natury swej wymienione zjawiska kultury zaliczymy do kategorii, w których odzwierciedla się realna sprzeczność między jednostką a systemem społecznym.

Do pierwszego typu kategorii można zaliczyć całokształt konkretnych wyobrażeń, stanowiących punkty orientacyjne w życiu i działalności człowieka, treść jego osobistego świata. Na ów całokształt składają się wyobrażenia polityczne, moralne, artystyczno-estetyczne, religijne itp. Dzieła sztuki, moralne maksymy, ideały polityczne wyrażają i utrwalają w kulturze między innymi historyczne, klasowe, narodowe i grupowe żądania społeczeństwa w stosunku do jednostki. Ich przywołanie stanowi niezbędny warunek kulturowego i społecznego rozwoju każdej jednostki, a ich społeczna treść staje się własnością jednostki jako podmiotu działalności społecznej.

Wytwory kultury (dzieła sztuki, wiedza naukowa, maksymy itp.) okazują się tą jej warstwą, która wymaga ciągłego utrwalania i systematyzacji. W kulturze zatem powinny istnieć środki zabezpieczające ograniczoną jedność jej wytworów, a także możliwość — poprzez te lub inne wytwory — ujęcia systemu kultury jako całości. Środki te określają drugi typ kategorii kulturowych, które sprowadzają się do tego, co nazywamy pojęciem kultury.

O obecności takich tworców w kulturze byli przekonani już filozofowie antyczni. W nauce Sokratesa i Platona o hierarchii idei, o dobru jako najwyższej idei nadającej sens całemu „niebiańskiemu światu” ejdosów filozofia antyczna odczytywała istniejące wśród znaczeń i wartości kultury stosunki systemowe. Zarówno w koncepcji ejdosów Platona, jak i w koncepcji formy Arystotelesa pojawia się ponadto pierw-

⁵ M. K. Mamardaszwili: *Nauka i kultura. Metodologičeskie problemy istoriko-naučnych issledovanij*. Moskwa 1982, s. 42.

sza analiza teoretyczna fenomenów kulturowych. Platońskie ejdosi są wzorcami rzeczy i paradygmatami postępowań, a Arystotelesowska forma czysta — formalną przyczyną rzeczy konkretnych i zjawisk. Ani filozofia antyczna, ani średniowieczna nie profilowały swojej koncepcji jako teoretycznej analizy kultury. Dla nich była to analiza samego bytu, jego właściwości określanych jako stan kultury.

Wykrycie kategorii kulturowych drugiego typu przenosi analizę kultury na poziom teorii. Jeśli przyswojenie kategorii kulturowych pierwszego typu jest po prostu wiedzą z zakresu kultury, opanowaniem jej konkretnej treści — i tutaj człowiek występuje jako „znawca” kultury, jeśli posłużyć się wyrażeniem O. Spenglera — to postrzeżenie kategorii kulturowych o wyższym stopniu ogólności prowadzi nie tylko do znajomości kultury, ale do rozumienia jej właściwości, jej cech istotnych. Takie pojmowanie występuje na poziomie refleksji i rozwija się poprzez krytykę poszczególnych sfer kultury (krytyka artystyczna, krytyka ideologiczna itp.) lub w teoriach typu etycznego, estetycznego, teologicznego itp. Filozoficzna refleksja nad kategoriami kultury drugiego typu pojawia się dość późno w historii myśli filozoficznej. Jedno z pierwszych ujęć kategorii tego typu w filozofii stanowiła koncepcja Hegla, wyłożona w *Fenomenologii ducha*.

Analizując rozwój ducha absolutnego zmierzający do prawdziwej wiedzy i samowiedzy, Hegel wydziela szczególne, jakościowe stany ducha, które znajdują swoje przejawy w specyficznych „formach świadomości” (*Gestalten*), „obrazach jawiącego się ducha”. Te „formy świadomości” są, zdaniem Hegla, „stopniami” w rozwoju indywidualnej świadomości zmierzającej do osiągnięcia wolności i samopoznania⁶. Rozpatruje je Hegel jako „niewolniczą świadomość”, „rozdartą świadomość”, „nieszczęśliwą świadomość” itp. w *Fenomenologii ducha*. Istnieją one — według niego — obiektywnie w stosunku do każdej konkretnej świadomości, a ich historyczne następstwo stanowi obiektywną logikę rozwoju tak kultury, jak i podmiotu.

Z podobnymi „formami świadomości”, występującymi jako uogólnione kategorie kulturowe, które Hegel obrazowo nazywa „kryształami ducha”, ludzie mają do czynienia równie często, jak z rzeczami. W ich logice zakodowany jest program ruchu ludzkiej podmiotowości. Zetknięcie się ducha ludzkiego z nimi wyzwala energię i nadaje treść jego rozwojowi, jego formowaniu się jako wolnej świadomości.

Analiza kategorii kulturowych drugiego typu, dokonywana z innych pozycji filozoficznych, przedstawiona została w książce O. Spenglera

⁶ O tym szczegółowiej, N.V. Matrošilova: *Na puti v „Nauke logiki”*. Moskva 1984.

Untergang des Abendlandes. Spengler także próbuje wykryć w kulturze podstawowy sens rozwoju człowieka i narodu, prafenomen kultury figurujący za każdym konkretnym wytworem kulturowym, czyli pierwotną formę określającą samą zasadę kształtowania treści w danej kulturze. Ten prafenomen, pierwotna forma jest irracjonalną intuicją kultury i staje się — z punktu widzenia Spenglera — nieświadomie nosicielem kultury. Właściwie, aby być nosicielem kultury, tj. jednostką określonej kultury, należy sobie przyswoić tę intuicję. Prafenomen jest irracjonalny, toteż — według Spenglera — nie ma racjonalnych dróg jego postrzeżenia, a zatem nie ma logiki ani systemu kształtowania człowieka jako jednostki.

I Hegel, i Spengler wykrywają właściwe kulturze charakterystyki, które obiektywnie zawierają kierunek rozwoju ludzkiej działalności i związane są z funkcjonowaniem kultury jako systemu działalności człowieka; natomiast ani Hegel, ani tym bardziej Spengler nie potrafili pokazać, czym uwarunkowane są te struktury kultury, które oni wydzielili, dlaczego pojawiają się w kulturze i dlaczego kultura może tak funkcjonować. Idealistyczna koncepcja rozwoju ducha absolutnego niezależnego wykluczała poszukiwania realnych uzasadnień wyróżnionych w kulturze struktur i właściwości.

Intensywne badanie kultur różnych narodów oraz światowej historii kultury w XX wieku prowadzi wielu badaczy do wniosku, że niezależnie od swojej samodzielności kultura zawsze stanowi odbicie życia człowieka, specyfiki i właściwości życia danego narodu. Treść kulturowych wyobrażeń nie jest jednak przypadkowa, w nich bowiem odzwierciedla się doświadczenie społeczne danego narodu. Teoretyczna analiza właściwości kultur różnych rejonów świata (kultur Zachodu i Wschodu)⁷, kultur poszczególnych historycznych epok (starożytnego Babilonu, antyczności, wieków średnich, Odrodzenia) wykazała, że swoistość tych kultur opiera się na systemie wyobrażeń o świecie i człowieku, życiu i śmierci, które stanowią treść historyczną danej kultury.

Powstające w kulturze wyobrażenia o człowieku, jego losie, o czasie i przestrzeni, o sensie życia, o sprawiedliwości i pięknie wyznaczają „model świata”, tj. tę „sieć koordynant”, za których pośrednictwem ludzie postrzegają rzeczywistość i tworzą obraz świata, istniejący w ich świadomości⁸. Kategorie kulturowe są analogiczne do kategorii językowych, które po raz pierwszy wyodrębnił E. Sapir⁹ i których system

⁷ Patrz np. N. I. Konrad: *Zapad i Vostok*. Moskva 1966; E. V. Zavadskaja: *Vostok i Zapad*. Moskva 1970.

⁸ Por. A. Ja. Nurievič, s. 14—15.

⁹ E. Sapir: *Conceptual Categories in Primitive Languages*. „Science” 1931, vol. 74, s. 578.

— jak pokazał jego uczeń B. Yorf — wykazuje istotny wpływ nie tylko na formowanie myśli. Tak więc kategorie te tworzą tkanę wszystkich konkretnych wyobrażeń kulturowych i wyznaczają kierunek działalności człowieka, określają nie tylko „widzenie świata”, ale przede wszystkim są uogólnionymi systemami działalności i wpływają na przedmiotowo-praktyczną działalność człowieka¹⁰. Wskazuje na tę zależność uczony amerykański E. Hall w książce *Poza kulturą*, rozpatrując kulturę jako „model zachowań i sposobów myślenia”¹¹.

Analiza ogólnych wyobrażeń drugiego typu, która stanowi ważne ogniwo w rozwoju teoretycznego opisu kultury, chociaż przekroczyła ramy czysto empirycznego postrzegania kultury, nie potrafiła jednak przewyciężyć empiryzmu. Wykrycie kategorii kulturowych, stanowiących swoisty szkielet wartości danej kultury, jej „model świata”, jej „twórcze możliwości”, które realizują się w działaniach człowieka, stwarza podstawy teoretycznej refleksji nad kulturą.

Każdemu narodowi, każdej epoce historycznej właściwy jest określony system kategorii wyznaczających wspólne i indywidualne elementy danej kultury. Dlatego teoria kultury, która zatrzymuje się na wykryciu i analizie jej kategorialnych struktur, nie pretenduje jeszcze do miana filozoficznej koncepcji kultury.

Filozoficzna teoria kultury, opierając się na analizie historycznych typów kultury, winna obejmować jej całokształt. Powinna ona znaleźć te jej struktury, te przejawy, które umożliwiają jej istnienie i funkcjonowanie w konkretnej postaci. Można tu przypomnieć Kantowskie ujęcie zadania stawiane filozoficznej analizie poznania: filozofia powinna stanowić krytyczną analizę „czystego rozumu”, rozpatrując go jako warunek wszelkiego naukowego poznania. Tak więc filozoficzna analiza kultury może być przedstawiona jako analiza „czystej” kultury, tj. możliwości wpływu przekazu doświadczenia społecznego na kształtowanie człowieka jako jednostki.

Oczywiście, „czysta” kultura jest abstrakcją i jako taka nie istnieje. Wspomnijmy, że K. Marks analizując produkcję, zauważył: „Produkcja w ogólności to abstrakcja, ale abstrakcja rozumna, skoro rzeczywiście podkreśla i utrwała to, co wspólne, i oszczędza nam przeto powtarzania.”¹² Kultura w ogóle, „czysta” kultura jest więc abstrakcją.

¹⁰ Patr.: *Kategorii filozofii i kategorii kultury*. Kiev 1983.

¹¹ E. Hall: *Poza kulturą*. Warszawa 1984. Chociaż, jak wydaje się, sama nazwa książki Halla niezbyt dokładnie wyraża jej treść. To, co Hall analizuje, znajduje się nie poza kulturą, ale wewnątrz niej i stanowi jej ważniejszą część. To „poza” jest ukrytą zdolnością kultury do stwarzania społecznie znaczących działań ludzi, w których ma miejsce realne kształtowanie człowieka.

¹² K. Marks: *Przyczynki do krytyki ekonomii politycznej*. Warszawa 1953, s. 229.

Istnieją tylko konkretne, narodowe i historyczne kultury oraz szczególne sfery kultury: moralność, sztuka, religia itp. Analiza kultury w ogóle, „czystej” kultury pozwala jednak zrozumieć, jak funkcjonuje każda sfera kultury i dlaczego rozwijają się w niej specyficzne subkultury.

Rozpatrywanie kultury w ogóle zakłada analizę tego, co w niej ogólne, tj. uniwersalnych jej charakterystyk. Uniwersalne formy kulturowe stwarzają człowiekowi i społeczeństwu możliwość uświadamiania sobie w określony sposób rzeczywistości i organizowania swojej działalności, dlatego w praktyce funkcjonują one jako kategorie specyficzne. Jest to trzeci typ kategorii kulturowych, który zawiera kategorie przynależne kulturze jako takiej.

Kategorie te, podobnie jak rozpatrywane uprzednio dwa typy kategorii kulturowych, wyrażają realny stosunek człowiek — społeczeństwo, jednakże w odróżnieniu od nich wyrażają obecne w kulturze ogólne wyobrażenie o niej samej. W tym przypadku kategorie kultury mogą być przedstawione jako etapy opanowania przez człowieka nagromadzonego w niej doświadczenia.

Kategorie kultury nie stanowią osobnego typu kategorii. Nie są one podobne do kategorii nauki lub filozofii czy do innych form społecznej świadomości. Stanowią one formy utrwalenia w kulturze społecznych zdolności człowieka, tych zdolności, które przekształcają go w społeczny podmiot jako taki. Jeżeli kategorie filozofii (nauki) określimy jako logiczne formy myślenia i poznania, w których utrwalają się „ogólne schematy rozwoju poznania i przeobrażania materialnego świata przez człowieka społecznego”¹³, wyznaczające „sposób kojarzenia działań poznawczych z przedmiotem poznania”¹⁴, to kategorie kultury są tymi formami kulturowymi, w których utrwalają się uniwersalne schematy postępowania społecznego i działalności społecznej.

W treści kategorii kultury odzwierciedlają się i wyrażają różne aspekty abstrakcyjnego stosunku człowiek — społeczeństwo, różne aspekty ich współdziałania. W procesie tym dokonuje się historyczne kształtowanie społecznej istoty człowieka oraz rozwój i formowanie oblicza społecznego każdej jednostki ludzkiej. Treść kategorii kultury to — z jednej strony — uogólniona, abstrakcyjna treść społeczna¹⁵, nie uka-

¹³ E. V. Il'enkov: *Dialektičeskaja logika*, Moskwa 1974. s. 226.

¹⁴ M. K. Mamardašvili: *Formy i sodержanie myšlenija*, Moskwa 1968, s. 112.

¹⁵ Pojęcie o uogólnionej, abstrakcyjnej treści kategorii wypracowano w zastosowaniu do kategorii filozofii (logiki) przez Hegla. Według Hegla, charakteryzuje ona zdolność kategorii do określania nie konkretno-historycznych obiektów, lecz do wyznaczania typów przedmiotowych, ogólnej struktury przedmiotu, typu tego lub innego obiektywnego związku w ogóle.

zująca konkretnych postępowań i działań, ale zawierająca ogólny obraz społecznego znaczenia samej działalności człowieka. Z drugiej strony — to obraz działalności konkretnej, w której potwierdza się społeczna i ludzka istota. Dlatego też każda kategoria kultury w swojej ogólnej treści utrwała jakiś ważny aspekt stosunku człowiek — społeczeństwo i staje się czynnikiem kształtowania człowieka jako podmiotu społecznego. Logika wzajemnych powiązań kategorii kultury wynika z logiki historycznego rozwoju współdziałania człowieka i społeczeństwa.

Poprzez ogólne kategorie kultury indywiduum w określonym następstwie uświadamia sobie stopniowo społeczne kształtowanie się jako istoty ludzkiej. Pierwszy stopień tego uświadomienia dotyczy istnienia szczególnego świata kultury. „Człowiek podwaja się w nim nie tylko intelektualnie, jak i w świadomości, lecz czynnie, rzeczywiście, i widzi swoje odbicie w stworzonym przez siebie świecie.”¹⁶ Świat kultury jest stworzony przez człowieka i to stanowi jego pierwszą cechę charakterystyczną. Odzwierciedleniem tego jest odrębny obraz świata kulturowego jako świata osiągnięć (świata dzieł).

Osiągnięcie (dzieło) to fundamentalna kategoria kultury i pierwsza uniwersalna forma wyrażania doświadczenia społecznego. W treść kategorii „osiągnięcie” („dzieło”) wchodzi nie tylko „coś”, co stanowi rezultat działalności, ale także to, że owo „coś” ma istotne dla człowieka znaczenie. Kategoria „osiągnięcie” wyraża także współzależność rezultatów działalności, tj. konkretnych zjawisk świata kultury. W ten sposób, w jej treści znajdują wyrażenie wewnątrz kulturowe stosunki, które odbieramy jako stosunki hierarchiczne. Dzięki danej kategorii kultury człowiek może wyróżnić w działalności swojej i innych znaczące rezultaty, wartościowe zachowania. Tym samym kategoria „osiągnięcie” wprowadza człowieka w świat czasu historycznego (przeszłego, teraźniejszego i przyszłego), odkrywając przed nim przestrzeń życia społecznego. Nie jest przypadkiem, że każde teoretyczne uświadomienie kultury rozpoczyna się od określenia kultury jako sfery osiągnięć ludzkiej historii. Pierwszą formą przekazu tak rozumianej kultury jest społeczna ekspozycja osiągnięcia, co wynika z wewnętrznej treści samego pojęcia „osiągnięcie”. Ogólnym przykładem dla podobnych sposobów przekazu doświadczenia w kulturze jest bezpośrednia manifestacja osiągnięcia, która jako przejaw szczególny uniwersalnej formy kulturowej może być nazwana formą ostensywną. Kategoria form ostensywnych stanowi nowy stopień w formowaniu podmiotu — nosiciela kultury. Swoją abstrakcyjną treścią wyraża ona szczególny aspekt współdziałania człowieka i społeczeństwa.

¹⁶ K. Marks: *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne*. Warszawa 1958, s. 68.

Konkretną treścią każdego wzorca, typologicznie wyrażającego ostensywną formę kultury, jest określony rezultat tej lub innej działalności (np. wzorzec rozwiązania zadania); natomiast abstrakcyjną treścią ostensywnej formy kultury jest ta cecha stosunku człowiek — społeczeństwo, która znajduje bezpośredni przejaw w przeciwstawieniu indywidualum i świata społecznego.

W sferze kultury ten stosunek przybiera postać relacji nauczyciel — uczeń, w której pierwszy prezentuje drugiemu fragmenty rzeczywistości i wciąga go w ten sposób w powstający krąg działań i stosunków. Tego rodzaju wprowadzenie jednostki w kulturę wyraża się właśnie tworzeniem form ostensywnych. Forma ostensywna oznacza bądź naśladowanie, bądź kulturowanie określonego działania, zjawiska, sytuacji.

Funkcjonowanie form ostensywnych w kulturze prowadzi do rozwoju tradycji, obrzędów rytuałów, tj. takich sposobów artykułowania doświadczenia, że „realna forma życia staje się tutaj jednocześnie jej wskrzeszoną idealną formą”¹⁷, jeśli posłużyć się słowami M. M. Bachtina o karnawałowych formach zabawy, które stanowią przykład form ostensywnych.

Formy ostensywne tworzą określony „schemat” działania człowieka, określony typ jego związków z otaczającym go światem. Są one bezpośrednio wplecione w system praktycznej działalności człowieka. Chociaż posługują się elementami kultury jako środkami organizacji, to jednak nie mają w kulturze realnego odpowiednika.

Różnorodność form kulturowych, które typologicznie tworzą szereg kategorii ostensywnych, wynika z faktu, że są one historycznie pierwszymi sposobami przekazu doświadczenia społecznego. Nauczanie, pokaz były znane już w tzw. tradycyjnych kulturach, dlatego kategorie ostensywne nabierają szczególnego znaczenia na wcześniejszych etapach rozwoju każdej kultury w historii. Kategorie ostensywne to pierwsze formy wykorzystane przez kulturę do uogólnienia i utrwalenia ciągle rozwijającego się doświadczenia społecznego. Kategorie te stanowią pierwsze „stopnie” spostrzegania przez człowieka swojej istoty, uogólnionej i utrwalonej w kulturze.

Następny krok w pojmowaniu i utrwalaniu w kulturze kształtowania się społecznej istoty jednostki i rozwoju jej samodzielności — to imperatywne kategorie kultury. Utrwalają one i przekazują osiągnięcia kultury w formie poleceń, norm, nakazów, praw itp.

Jeśli formy ostensywne manifestują treść kulturową, to formy

---

¹⁷ M. M. Bachtin: *Tvorčestvo Frakeda Rable i narodnaja kultura sred-nevekovija*, Moskva 1965, s. 11.

imperatywne pobudzają człowieka do spełnienia określonych wymagań. Uogólniona, abstrakcyjna treść kategorii imperatywnej odzwierciedla nowy moment w związku człowieka i społeczeństwa — stosunek zależności indywidualum od społeczeństwa, jego wtórność. Treścią kategorii imperatywnej jest idea powinności.

Kategoria imperatywna wyrażająca stosunek zależności człowieka od społeczeństwa, odkrywa istniejący między nimi a społeczeństwem dystans, którego przezwyciężenie, stanowiące obowiązek jednostki, prowadzi do formowania takich głębokich społecznych właściwości jednostki, jak wiara w ideały, przekonanie człowieka o konieczności określonego działania. Kategorie imperatywne wyzwalały aktywność jednostki w realizacji społecznie znaczących celów, podczas gdy kategorie ostensywne — tylko konieczność zaakceptowania przez jednostkę już powstałych struktur i form działalności. Władając społeczną treścią kultury, jednostka jeszcze nie rozporządza nią samodzielnie. Treść ostensywnych i imperatywnych kategorii formuje człowieka jako jednostkę, ale jeszcze nie jako „jednostkę w sobie”.

Przeobrażenie jednostki z „jednostki w sobie” w „jednostkę dla siebie” — tj. stworzenie wolnego podmiotu społecznego, który sam określa swój los i tym samym aktywnie go potwierdza — ukierunkowuje się i organizuje poprzez następny typ kategorii kultury, czyli kategorie aksjologiczne lub wartości.

Wartości kultury mogą być różne w swojej treści dla każdego historycznego typu społeczeństwa, każdej klasy społecznej. W nich wyrażają się społeczne interesy i potrzeby grup społecznych, jednakże wartość jako kategoria kultury ma określoną treść, która jest odzwierciedleniem głębszego poziomu stosunku jednostka — społeczeństwo, w porównaniu z tymi jego aspektami, które znalazły już wyraz w poprzednio omówionych kategoriach kultury. W kategorii „wartość” wyraża się sytuacja wyboru, w której znajduje się człowiek w procesie współdziałania ze społeczeństwem. Wartość jako kategoria kultury obiektywizuje, czyni osiągnięciem kultury rozwijające się w realnej historii doświadczenie społecznego wyboru. Uogólnioną, abstrakcyjną treścią kategorii aksjologicznej jest alternatywność (jej możliwość i rzeczywistość) działalności człowieka, która w treści wartości konkretnych przekształca się w alternatywność wartości: dobro — zło, piękno — brzydota, praworządność — bezprawie itp. Alternatywność wartości została wymieniona przez H. Rickerta jako ich cecha charakterystyczna.

Na poziomie jednostki kategorie aksjologiczne przejawiają się w predylekcjach, w orientacjach, ideałach, które określają pole społecznego wyboru człowieka. Zdolność wyboru i jego umotywowanie przekształcają jednostkę w suwerenny podmiot społecznego działania. Dzięki

zdolności wyboru jednostka staje się społeczna we wszystkich swoich przejawach, albowiem treść wyrażona w systemie wartości stała się wewnętrzną treścią jednostki, jej światopoglądem.

Społeczno-kulturowe funkcjonowanie kategorii aksjologicznych związane jest z pojawieniem się jeszcze jednego poziomu kategorii — „zasad”. Zasada to umotywowanie działalności człowieka. W tej ogólnej, abstrakcyjnej treści jako kategorii kultury odzwierciedla się głęboka istota stosunku jednostka — społeczeństwo.

W ogólną treść kategorii „zasada” wchodzi wyobrażenie o jej intencjonalności, o jej koniecznym związku z podmiotem, o tym, że jest ona zawsze wewnętrznym dobrem działającego podmiotu. Intencjonalność w treści zasady wyraża obiektywny kierunek działalności, pokazuje, że konkretna treść zasady nie zależy od podmiotu. Treść kategorii „zasada” realizuje się tylko w tym systemie, który zbudowany jest na jej motywach. Dlatego pojawienie się w tej lub innej kulturze „zasad” jako specyficznych form kulturowych jest jednocześnie pojawieniem się bogatej w treść całej kultury, całego społecznego doświadczenia, osiągnięć, wartości itd.

Treść kategorii „zasada” znajduje wyraz w samoświadomości jednostki. Jako kategoria kulturowa „zasada” rodzi zdolność jednostki do świadomego wykorzystania swojej suwerenności, swojej wolności. W kategorii „zasada” aktywność kultury znajduje swoje najbardziej adekwatne wyrażenie: zasada istnieje jako kształtująca się działalność i działający, kształtujący się podmiot. Ani jedno konkretne działanie, ani jedna konkretna indywidualność nie wyraża zasady w pełni. Jedyńy sposób realizacji zasady — to jej konkretne spełnienie.

Rozpatrzone kategorie kultury nie wyczerpują kategoriałnej budowy kultury, toteż wymaga ona dalszego badania. System kategorii kultury jako szkielet stanowi tę sieć form kulturowych, za pomocą których realna treść społecznej działalności człowieka przekształca się w treść kultury. Dlatego o systemie kategorii kultury można mówić jako o modelu obejmującym wszelkie znaczenie kulturowe, a o kulturze — jako o „aksjologii twórczej”. System kategorii kultury to podstawa funkcjonowania kultury danego społeczeństwa, określająca strukturę jednostki, drogi jej samorealizacji i społecznego rozwoju.

Владимир Александрович Конев

ДИАЛЕКТИКА КАТЕГОРИИ КУЛЬТУРЫ

Резюме

В статье представлен диалектический подход к изучению категории культуры, базирующийся на анализе противоречий в самом предмете исследований — культуре. Принимая тезис, что культура составляет механизм, разрешающий противоречие между дискретностью всех актов человеческой деятельности и непрерывностью истории общества, между единичным и общим внутри такой целостности, как общество, противоречие между человеком как предметом деятельности и общественной системой как носителем его существования, культура должна выработать специфические средства деятельности человека, позволяющие преодолеть эти противоречия. Вырабатывая эти средства, культура одновременно формирует общественный облик человека как личности. Эти средства рассматриваются в виде трех культурных феноменов — культурных категорий, выражающих отношение человек — общество. Автор анализирует также отдельные культурные категории, как напр. категория „достижение”, т. наз. культурные остенсивные формы, императивные категории культуры, аксиологические категории культуры, категория „принцип”.

Wladymir Aleksandrowicz Koniew

THE DIALECTICS OF THE CATEGORIES OF CULTURE

Summary

The author offers a dialectical approach to the analysis of the category of culture, based on analysis of contradictions in the actual subject researched, that is culture. When accepting the thesis that culture is a mechanism resolving the contradiction between the discreteness of all expressions of human activity and the continuity of social history, the contradiction between man as the subject of these actions and the social system as the context of his being, culture should develop specific means for man's activities to overcome these contradictions. In working out these means, simultaneously culture forms the social lineaments of man as an individual. These means are considered as three kinds of cultural phenomena — culture categories expressing the relation man — society. The author also analyses the particular categories of culture, such as: the category of „achievement”, the so-called ostensible culture forms, imperative culture categories, axiological culture categories, the „principle” category.